

І. Я. СЕМЕНЮК. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТУРИ НА ПРИКЛАДІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ 1930-Х РОКІВ

Аналізується діяльність інституту адвокатури з філософсько-правових позицій на прикладі політичних судових процесів у Східній Галичині 1930-х років.

Ключові слова: адвокат, українська адвокатура, філософія права.

Анализируется деятельность института адвокатуры с философско-правовых позиций на примере политических судебных процессов в Восточной Галичине 1930-х годов.

Ключевые слова: адвокат, украинская адвокатура, философия права.

The article analyzes the work of the institute of the bar (advocatura) from the legal philosophy point of view based on the example of political trials in the nowadays Eastern Galicia region of Ukraine in the 1930th.

Key words: attorney-at-law, Ukrainian bar (advocatura), philosophy of law.

Сучасні процеси демократизації суспільства та становлення України як правової держави зумовлюють звернення до кращих традицій минулого. З-поміж останніх варто виокремити традиції правозахисних інститутів, таких як адвокатура, від яких істотно залежить як утвердження принципу верховенства права, так і стан забезпечення законності. Позаяк діяльність адвокатури як інституту, покликана забезпечити захист прав і свобод людини та громадянина, навіть у випадках правового конфлікту чи спору з державою.

Історично особливо яскраво така діяльність адвокатури виявлялася в суперечливій історичній періоді, коли сучасна територія держави України знаходилася під режимами інших держав. Нерідко українці зазнавали переслідування, зокрема й кримінального, за діяльність, пов'язану з протестами проти таких режимів загалом чи окремих дій. На цьому тлі виникали так звані політичні судові процеси, до участі яких і були залучені адвокати.

Питання діяльності інституту адвокатури загалом ґрунтовно досліджено в межах юридичної науки, зокрема й в Україні. Питання ж діяльності адвокатури в політичних процесах є менш дослідженим українською юридичною наукою. Цим питанням, зокрема, присвячені окремі аспекти праць правознавців, дослідників, як-от О.А. Ануфрієнко, О.Д. Святоцький, О.Ф. Скакун, С.С. Сливка та інших. Історико-правові аспекти позасудових репресій сталінської доби досліджувалися в працях відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України¹. Філософсько-правові аспекти резонансних судових процесів плідно досліджує В.С. Бігун².

Сучасні дослідження дедалі частіше звертаються до архівних матеріалів. Вони містять й масив недосліджених джерел – цінний історичний «скарб», що відображає діяльність багатьох відомих українських правників, зокрема матеріали судових промов і дебатів. З-поміж них і матеріали резонансних судових політичних процесів.

Поняття «політичний судовий процес» наразі не є чітко сформоване в науковій літературі, між тим, воно широко поширене в публіцистичній³. Водночас у політичних судових процесах, які можна розглядати як такі, в основі яких

лежать ціннісні колізії, яскраво виявлялися й ціннісні позиції адвокатів, інституту адвокатури загалом. Все це може стати предметом *філософсько-правового аналізу*, під яким ми розуміємо аналіз, який проводиться на основі здобутків філософії права, зокрема з позицій аксіології права, на основі розробок юридичної етики та деонтології, призначених й для осмислення історико-правових джерел.

Загалом у літературних джерелах відображаються різні позиції щодо діяльності адвокатури та адвокатів у політичних судових процесах. Їх доцільно в даній статті звести до двох наступних.

Перша позиція полягає в тому, що адвокат та адвокатура повинні утриматися від будь-яких дій, які підривають основи державності, конституції, діючого політичного ладу та правового порядку. У деяких країнах поширеною є практика складання присяги на вірність Конституції, не лише її дотримання, але й «підтримання» (така практика стосується й юристів (адвокатів), які мають іноземне громадянство), й загалом розглядається в контексті вимог придатності до юридичної практики⁴. Іншими словами, порушення присяги в цій частині означатиме дискваліфікацію юриста: припинення його права (чи привілею) займатися юридичною діяльністю.

Адвокати, які захищають осіб, які підривають основи державності (за що ті переслідуються), можуть розглядатися як прихильники антидержавної діяльності, з одного боку, або, з іншого боку, як прихильники, наприклад, національно-визвольного руху. Така позиція відслідковується у працях українських адвокатів, зокрема у творі «Мое життя: спогади» С. Шухевича та у славнозвісних записках НТШ (життя та праця В. Старосольського).

Літературна, як і практична, праця галицького адвоката В. Старосольського знайшла відображення в історії українського народу, зокрема в його державності, що слугує уроком для прийдешніх поколінь. Позиція оборонця, яка відобразилась у його вченні та настановах, неодноразово наголошував на тому, що «доки доля українського народу не буде передана в його руки, доти не може бути мови про якусь справедливість на західних землях України»⁵. (Водночас, слід зазначити, що В. Старосольський перебував у лавах соціал-демократів – партії, настанови якої суперечили принципам діяльності організації націоналістичного спрямування. З огляду на неприхильність націоналістів, яких він же захищав у суді, адвокат, незважаючи на такі закиди суспільства, наголошував, що «ці питання будемо розв'язувати у власній державі, а тепер вони для нього тільки українці»⁶).

Друга позиція полягає в тому, що правовий захист розглядається як цінність, й відтак професійний моральний, етичний та юридичний обов'язок адвоката. У цьому зв'язку виникає питання про розмежування професійного обов'язку адвоката та його професійної діяльності, що може розглядатися як державницька чи антидержавницька позиція цієї діяльності.

Здатність відстоювати певні принципи, які задекларовані, залежить від можливостей їх реалізації. Проте реальне соціальне становище адвокатури нерідко залежить від відносин із органами держави. Такими виступали судові органи, традиційною частиною яких була адвокатура.

Історико-правові закономірності становлення, функціонування та розвитку судової системи Польщі в зазначений період досліджує О.В. Липитчук у праці «Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918–1939 рр.)»⁷. Так, дослідник виокремлює «два етапи становлення та розвитку судової системи

Республіки Польща міжвоєнного періоду. Перший етап (1918–1928) характеризується функціонуванням різних (російської, австрійської та німецької) систем судових органів, пристосуванням їх до нових соціально-політичних умов та наростанням деформацій, зумовлених порушенням демократичних засад Березневої конституції 1921 р. Другий етап (1928–1939) – створення єдиної системи загальних судів та її реформування у напрямку антидемократичних засад (принципів)». Зокрема, автор відзначає, що тоді «сформувалося негативне ставлення до громадського чинника в правосудді, зокрема – до судів присяжних, які, як і мирові суди, були скасовані у 1938 р. Результати дослідження показали: «порушення демократичних засад у судоустрої призвели до падіння авторитету судів у суспільстві»⁸.

На цьому «історичному тлі» й варто розглядати політичні судові процеси як явище. Так, І. Ю. Гловацький у дослідженні «Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)» робить висновок про політичну заангажованість процесів. Як відзначається, «досудове слідство у кримінальних справах про обвинувачення у вчиненні політичних злочинів проводили судді-слідчі окружних судів, які були в основній своїй масі політично заангажовані, а тому також часто вдавалися до фальсифікацій результатів досудового слідства». При цьому «всі політичні злочини були підсудні судам присяжних, які, як правило, були слухняним знаряддям польської влади в боротьбі з українським національно-визвольним рухом. Ці суди застосовували до політичних злочинців суворі покарання, а там, де вони виносили вердикти за своїм переконанням усупереч волі влади, закон надавав право трибуналу скасовувати такі вердикти»⁹, – відзначає дослідник. На його думку, найціннішою і вкрай реакційною судовою інституцією були надзвичайні суди, які нібито запроваджувалися не для розгляду політичних, а звичайних тяжких злочинів. Проте, оскільки усі політичні злочини були спрямовані, так чи інакше, проти польської держави, в тому числі й усі терористичні акти, то значна частина політичних злочинів була підсудна саме цим судам.

У період 1930-х років, період масових «політичних» процесів у Галичині, адвокати зазнавали відчутних обмежень, оскільки всі судові справи проходили під головуванням суддів поляків. У судах нерідко не допускалися запитання та клопотання, значущі для поточної справи, що тривалий час грубо обмежувало потенціал захисту, ускладнюючи ситуацію підзахисних. У таких ситуаціях адвокати проявляли відвагу і безстрашність перед лицем провладної машини. Адвокати навмисне ініціювали контрверсійні подання, які виявляли прояви свідомості українського суспільства. Єдиним логічним поясненням вчинків українських оборонців є жертвоне служіння народу, підставою для чого було безвідмовне виконання професійного покликання адвоката.

Як відзначалось, у політичних судових процесах українські адвокати зазнавали обмежень, оскільки суддівський корпус був польським за національністю, що відображає й певне обмеження українців щодо суддівських посад. Чудовим доводом наведеного є справа М. Лемика, в процесі над яким запитання адвоката С. про співвідношення росіян та українців, про те, хто ж такі Хвильовий і Скрипник, залишились без відповіді. Оборонці, як називали адвокатів, навмисне робили подання, ставили питання, які пробуджували свідомість українського суспільства, суддів – поляків, усіх хто цікавився даною справою. Судовий процес ставав

своєрідною виставою, що відображала український менталітет, що далі йшла в народні маси, де її відлуння відчувалося в кабінетах посадовців.

Неодноразово наголошувалося на питанні етичної необхідності змагань за реалізацію в життя всенародної ідеї. Особисті переконання окремих адвокатів висловлювались у процесі численних судових справ, метою яких було донесення до присутніх реального стану речей, зокрема прагнення українського народу до своєї незалежної державності, адже «...справжні націоналісти не лише голосять ідею, але відважно виступають у її захист, навіть під загрозою втрати життя чи довгих тюремних присудів окупантським режимом»¹⁰.

Будь-який адвокат свідомо ризикував у політичних судових процесах, у яких перетинались політичні та національні інтереси, що нерідко ставили самого адвоката «під удар». Національно-патріотичний типаж праці українських адвокатів не обходився без уваги владної системи, про що свідчать приклади провокацій, порушення щодо захисників кримінальних справ. Прикладом неадекватності поведінки сполучених посадовців є справа проти М. Короля із Жовкви.

Захисні промови українських адвокатів у процесі судового захисту членів УВО та ОУН є одним із важливих джерел у вивченні судового красномовства. У більшості випадків це стосується судових промов, де особливо виразно проявляються приватні та особисті інтереси підсудного та його захисника, зокрема суспільства.

Окремі промови, виступи адвокатів Галичини могли становити великий обсяг друкованого тексту, який часом досягав кілька сотень сторінок машинопису, що справляло враження на присутніх у судовому процесі. Так, «матеріали промов адвокатів С. Шухевича і В. Старосольського – разом близько 120 сторінок»¹¹. Обсяг тез залежав від характеру судової справи, кількості обвинувачених, ступеня звинувачення, ваги та сили доказів. Кожна частина промови, її обсяг та наведення конкретних даних змінювалась у залежності від наявних обставин.

Окремо слід відзначити промови оборонців, що як за змістом, так і за формою вирізнялись рівнем майстерності. Наприклад, виступ В. Старосольського в одному із численних судових процесів підзахисний у майбутніх тезах описав так: «Останнім із адвокатів виступив Старосольський. Це був виступ людини впевненої в силі свого слова. Він заволодів увагою усієї зали. Навіть судді заслухались його виступом...»¹². Красномовністю викладення конкретної частини промови володів не кожен адвокат, тому оборонці попередньо радились, хто з них виступатиме.

У всіх судових справах адвокати (Старосольський, Горбовий, Шухевич, Загайкович) виголошували глибокі за своїм змістом судові промови, з яскравим політичним підтекстом, вказуючи на щирість патріотизму та безмежність відданості членів ОУН справі визволення свого народу та відновленню своєї державності. Один із оборонців, д-р Горбовий, впродовж свого виступу з'ясував всі обставини, які охарактеризували український націоналістичний рух – УВО та ОУН: відродження Української держави у 1918 р. Інший оборонець А. Чайковський часто публікував у пресі свої роздуми про гірку долю селянства, думки з приводу судових розправ.

В українських оборонців були абсолютні різні погляди на захисну тактику. Так, Старосольський, при наявності в нього певних свідчень або ж доказів по справі, заявляв їх із самого ранку прямо перед початком судового процесу. Метою такого поступку була спроба вплинути на склад присяжних та підготувати їх до

свого бачення ситуації та мислення. Степан Шухевич більш пильніше занотовував конкретно визначені моменти підготовки судових матеріалів до справи, старався не звернути на них уваги прокурора та суддів, а вже в процесі слухання заявляв їм, і таким чином ставив у доволі скрутне становище обвинувачів, які просто шоковані від таких доводів не спромоглися надати такого ж рівня заперечення стосовно таких думок. Інший захисник К. Паньківський любив «акуратно» звернути погляд «Феміди» на помилковість її служителів у питанні обмеження висловів про політично-суспільні справи, адже таке ставлення повністю суперечить значенню поняття суддів присяжних: у випадку розгляду правових питань, повинні були б засідати кваліфіковані правники, а в даному випадку більшість із присяжних пересічні громадяни без мінімального знання юриспруденції. Позиція та принциповість української правозахисної спільноти була практично єдиною, зі своїми особливостями поглядів на поточні речі, які відбувались практично поруч перед власними очима. Різні люди, але єдина приналежність до народності, єдине бажання взаємної мети і розуміння того, що за спиною більш нікого, були значими рушійними чинниками у боротьбі за свій народ, за його майбутнє для нащадків, які очевидно намагаються оцінити той спадок минулого.

Отже, адвокатській спільноті українців Східної Галичини в 1930-х роках було притаманне усвідомлення значення національно-визвольної боротьби, зокрема в даному випадку, за незалежність України. Високі морально-суспільні принципи адвокатів щодо охорони честі та гідності свого статусу у судових процесах набували забарвлення національної ідеології, що чітко відображалось у баченні тогочасних подій пересічними громадянами. «Співпраця» українських правників з існуючою системою сполученого правосуддя, як варіант захисту прав і «охоронюваних законом інтересів» пересічних українців відобразилася в історії. Своїми діями правники спричинювали реформування правової системи держави. Своїм баченням вони спромоглися на значно більше, ніж просто участь в судових розправах та виконання свого професійного обов'язку, вони дали надію, як для тогочасного суспільства, так і для нащадків, які повинні були б сповідувати ті принципи, які історично утвердилися в практичній діяльності адвокатури.

Визначаючи характер судових процесів 1930-х років, досить чітко обґрунтовується позиція про забарвленість політичним фоном судових баталій. Морально-етичні норми українського оборонця формувались у політичних судових процесах під потужним впливом національно-визвольної боротьби українського народу з поневолячами. В теоретичному розумінні участь адвоката у судових процесах (зокрема, кримінальних) свідчить про особистість правника як «речника права», тоді як представник прокуратури виступав як «речник закону», тим самим окреслюючи співвідношення та розмежування понять «право» та «закон». Таким чином, політичність судових процесів доцільно було б охарактеризувати не лише (політично) як прямий утиск національної свідомості українського народу, але й в категоріях співвідношення та протистояння понять права та закону, притаманних сучасному дискурсу філософії права.

1. Усенко І.Б., Мироненко О.М., Чехович В.А., Снісаренко Л.Ю., Музика І.В. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941) / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / О. М. Мироненко (ред.), І. Б. Усенко (ред.). – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2001. – 220 с.
2. Бігун В.С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми) [Електронний ресурс] // Проблеми філософії права. – 2006-2007. – Том IV-V. – С. 115–117. – Режим доступу:

http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pfp/2006_2007_4_5/113%20Bihun.pdf 3. *Черняк Е.Б.* Судебная петля. Секретная история политических процессов на Западе. – М.: Мысль, 1991. – 606 с. 4. *Бігун В.С.* Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. – К.: Юстініан, 2006. – С. 106, 135, 149, 223. 5. *Старосольський Ю.В.* Шляхами предків // Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Т. 210: історично-філософська секція. Володимир Старосольський 1878-1942. / За ред. У. Старосольської. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1991. – С. 215. 6. Там само. – С. 384. 7. *Липитчук О.В.* Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук [Електронний ресурс] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2004. – 18 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04lovprg.zip> 8. Там само. – С. 9–10. 9. *Гловацький І.Ю.* Українські адвокати Східної Галичини як захисники у кримінальних справах по обвинуваченню у вчиненні політичних злочинів у міжвоєнний період (1918-1939 рр.) [Електронний ресурс]: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 18 с. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2006/06giyzmp.zip>; *Гловацький І.Ю.* Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921-1939 рр.) / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Кафедра історії та теорії держави і права. – Л.: Тріада плюс, 2003. – 346 с. 10. *Бедрій А.* Борець і мученик за Україну – доктор Володимир Горбовий. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – С. 22. 11. *Старосольський Ю.В.* Шляхами предків... – С. 114. 12. *Бедрій А.* Борець і мученик за Україну ... – С. 8.